

UN DIPÒSIT PERINATAL DINS UNA CASA SENYORIAL DEL SEGLE V AC A MAS CASTELLAR-PONTÓS (ALT EMPORDÀ). L'ESTRUCTURA ES525

Mas Castellar (Pontós), període ibèric, dipòsit funerari perinatal

Bibiana Agustí Farjas* **Enriqueta Pons Brun****

Se presenta un depósito funerario perinatal en una cubeta en ámbito doméstico de una casa señorial, su análisis antropológico y su contextualización dentro del yacimiento de Mas Castellar y en relación al resto de depósitos infantiles iberos del área ampurdanesa.

Mas Castellar (Pontós), periodo Ibérico, depósito funerario perinatal.

We report a perinatal burial in a domestic place into a complex building, its anthropological analysis and its context in the archaeological site Mas Castellar and in relation to other children Iberians deposits in the Empordà area.

Mas Castellar (Pontós), Iberian period, perinatal burial

Cet article présente un dépôt funéraire périnatal dans l'espace domestique d'une maison singulière, son analyse anthropologique et sa contextualisation dans le site de Mas Castellar ainsi que par rapport à d'autres dépôts infantiles ibériques de l'Empordà.

Mas Castellar (Pontós), période ibérique, dépôt funéraire périnatale

107

LA LOCALITZACIÓ DE LES RESTES I EL SEU CONTEXT

Durant la intervenció arqueològica de l'any 2012 a Mas Castellar, en la zona 33 –situada sota la torre de defensa del poblat fortificat– es va registrar i excavar un dipòsit funerari infantil en espai domèstic, concretament a l'angle sud-est de l'habitació S1 d'una casa senyorial recentment descoberta (ES516)¹ (fig. 1a, 1b, 1c).

El dipòsit es va documentar sota el paviment de l'habitació que, segons les dades arqueològiques i pel nombre de restes de cereals identificades, hauria tingut la funció d'un graner que fou utilitzat durant l'última ocu-

pació². L'estudi preliminar d'aquestes restes va documentar una concentració específica formada per dues espècies de cereals de primavera com són el panís/mill italià (*Setaria italica*) i l'ordi vestit (*Hordeum vulgare*)³. En aquesta fase del graner, l'edifici en general va patir un intens incendi que el va derruir totalment (Asensio/Pons 2015, 222). Sobre els seus fonaments derruïts es va construir la torre de defensa que flanquejava l'entrada sud d'un poblat fortificat (Pons/Asensio/Fuertes 2015). Aquest edifici senyorial (ES516), de planta rectangular, està format per tres blocs arquitectònics i es troba ben delimitat per la part sud, est i oest, mentre que per la part nord està limitat per uns nivells de rebliment i aplanament

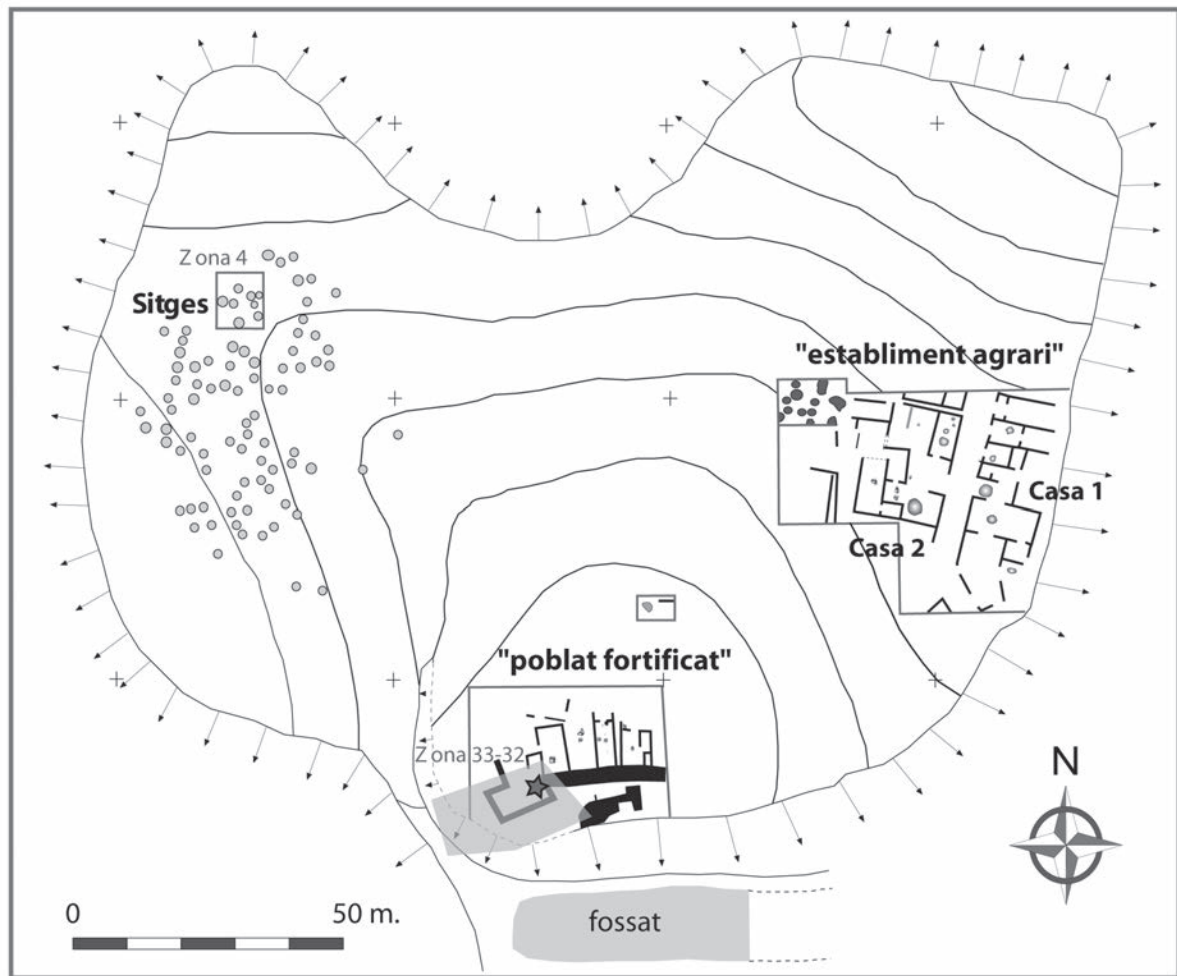
* Arqueoantropòloga IN SITU S.C.P bagusti@gmail.com

** Arqueòloga-col·laboradora del MAC eponsbrun@gmail.com

1.- El bloc nord de l'estructura ES516 fou documentada sota la torre de defensa del poblat ibèric i tot el seu conjunt està datat entre 450 i 425 aC. Els detalls més complets d'aquesta estructura es troben en els dossiers arqueològics conservats en els centres dels SSTT de Girona i la Generalitat: l'Informe arqueològic 2013 i en la Memòria arqueològica 2010-2012.

2.- Les cases senyorials de l'àrea mediterrània, d'influència colonial i d'època protohistòrica, solien tenir una dependència destinada a la reserva del gra i altres productes (Ginouès 1998).

3.- D'uns 30 litres de mostra de terres es varen identificar 414 restes d'ordi, 785 de mil, 10 de blat nu, 4 de civada i 15 restes de plantes sinantròpiques (estudi inèdit de Dani Lòpez).

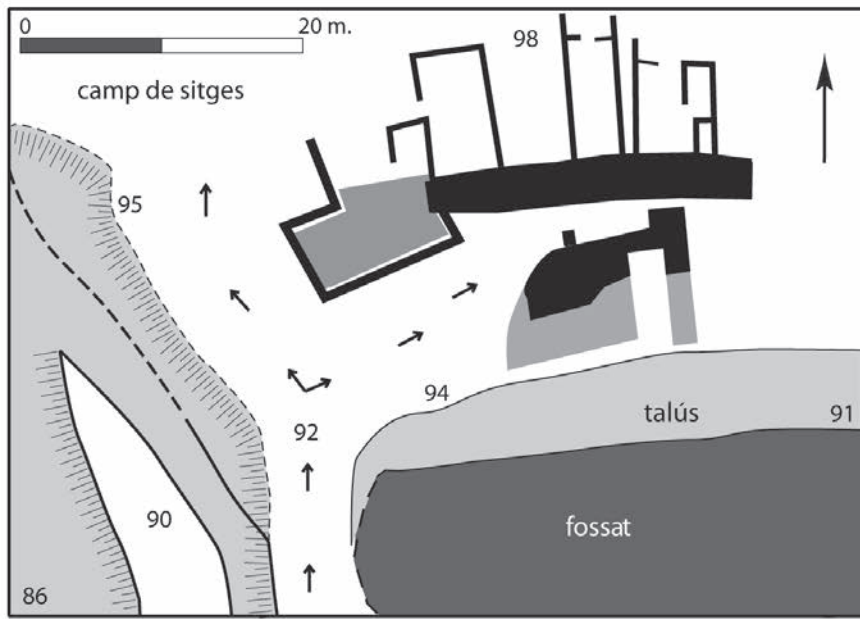

Figura 1. a. Situació del jaciment en el Camp de Dalt i lloc de la troballa (estrella).

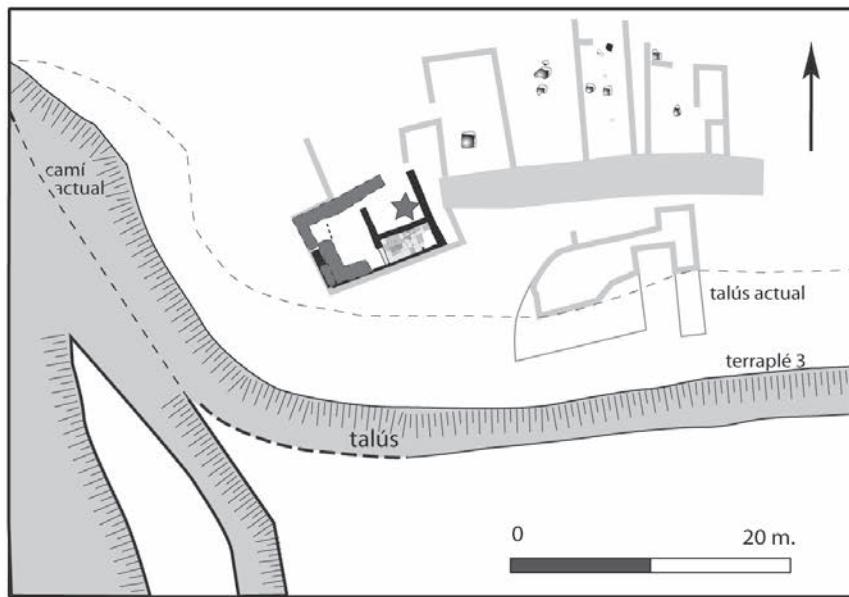
de l'ocupació posterior. El bloc nord amida uns 10,40 m per 6,80 m, amb tres subdivisions internes: els sectors 1 i 2 a l'est, separats per un mur, i el sector 3 a l'oest, aquest separat de la resta per un mur mestre. Es tracta d'un edifici de construcció sòlida –sòcols de blocs ben escairats, elevacions de tovots, sostre de bigues de pi roig (*Pinus sylvestris*) i trama de fusta cobertes d'argamassa d'argila i palla–, amb les parets internes enlluïdes i pintades de color roig en la part del sòcol i de blanc a les zones elevades. A l'habitació més petita, la del sector 2, tenia un paviment de tovots de coloracions grogues i vermelles. Malgrat tenir una certa harmonia en la construcció i distribució, la seva naturalesa ens resulta incerta, tot i que el seu emplaçament i solidesa fa pensar en una estructura de funcions defensives⁴ (fig. 2).

En el sector 1, al nord-est del bloc arquitectònic, es va localitzar una estructura domèstica en forma d'U en planta entre dos sòls d'ocupació i a l'angle sud-est de l'habitació; aquesta estructura fou arrasada en el seu moment per preparar i anivellar un nou paviment i, a la vegada, fou reutilitzada per disposar l'enterrament d'un nadó. L'estructura (ES525) està construïda amb argila i tovots fragmentats, formant una paret d'uns 22 cm de gruix, que limitava un espai ovalat cobert per un sòl de còdols, de 70 cm de llarg per 60 cm d'amplada, i oberta per l'oest. Sobre la paret de l'estructura domèstica es varen localitzar unes cassoles plenes de cendres, el significat de les quals se'ns escapa. La forma i construcció de l'estructura ES525 ens fa pensar en un forn domèstic construït, d'una sola cambra i cobert per una

4.- És molt probable que la pròxima excavació del bloc sud, de planta rectangular i una mica més estret, sense subdivisions internes i a cel obert, ens aclareixi alguna cosa més sobre la seva funció i utilitat.

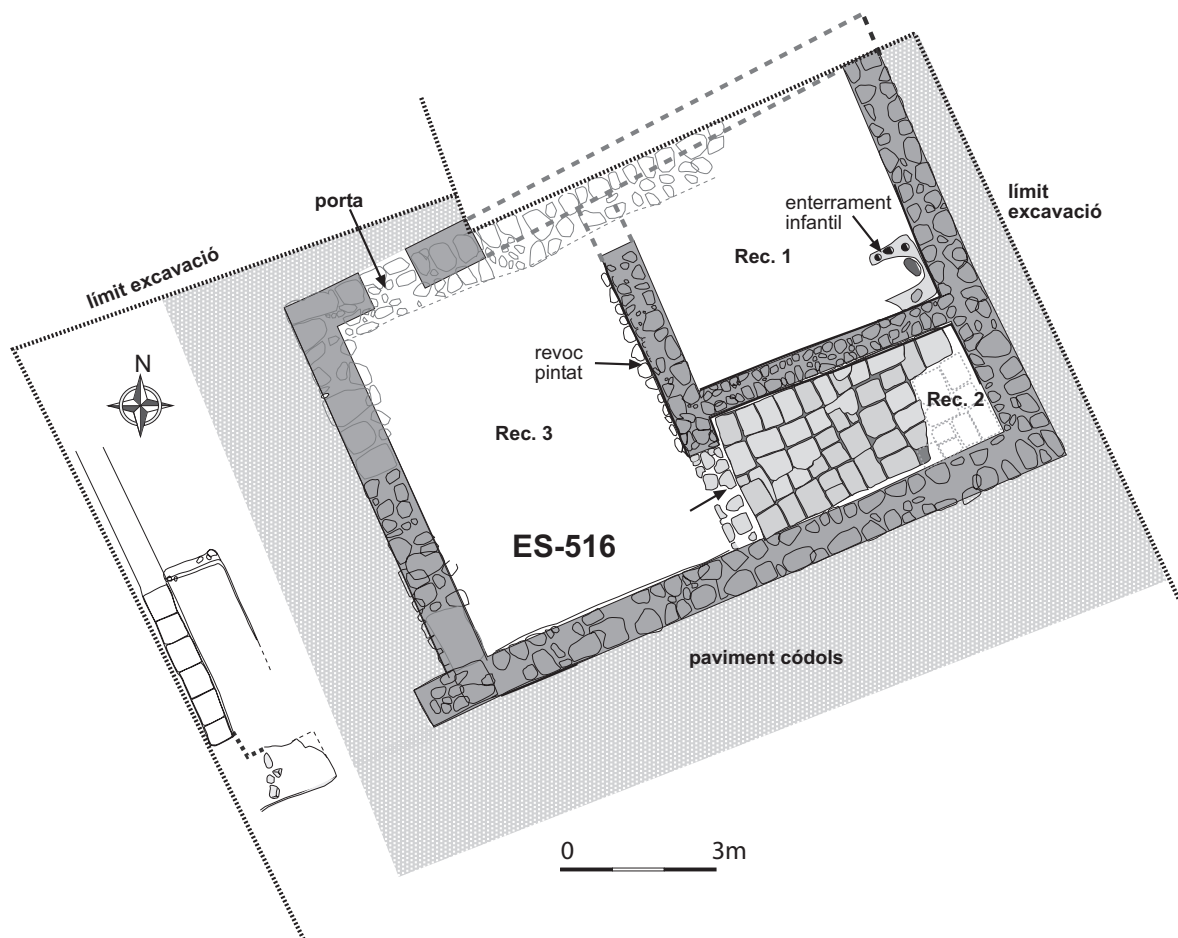

b

c

Figura 1. b. Esquema del poblat fortificat construït sobre l'edifici senyorial; c. L'edifici senyorial amb la situació de l'enterrament infantil.

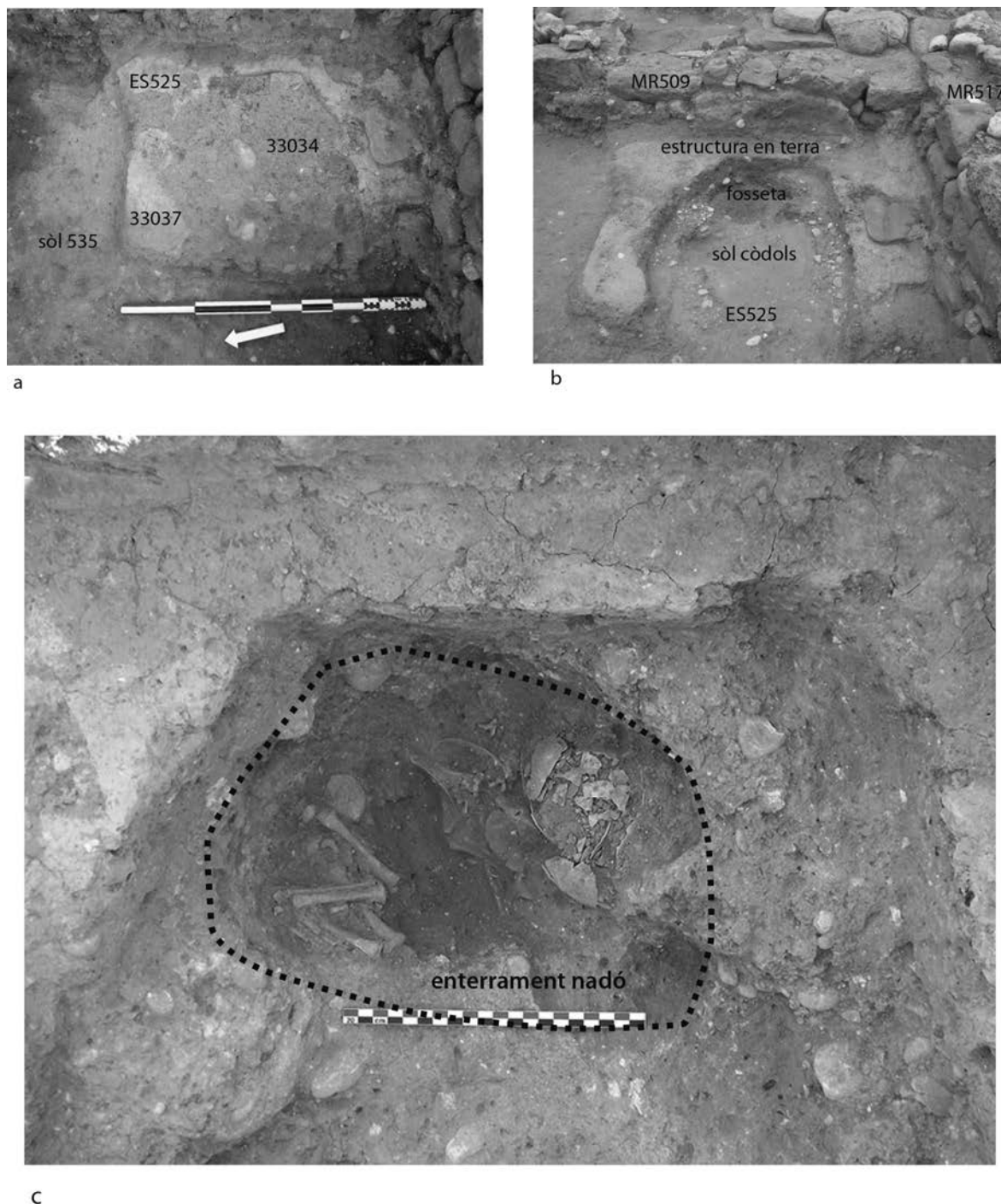
Figura 2. Plànol de l'edifici senyorial amb la situació de l'enterrament infantil a l'angle sud-est del recinte 1 (font any 2014).

volta de terra, i que en aquest cas va ser reutilitzat com a tomba protectora del nadó.

El conjunt funerari va ser identificat a l'est, al fons de l'estructura, en una petita fossa (UE33040) de planta ovalada (uns 28 cm de llarg per 16 d'amplada en planta superior, amb uns 11 cm de fondària i secció cònica), que trencava el sòl de còdols i dins la qual es va col·locar el nadó. En el sediment de rebliment es van diferenciar clarament els llims de la part superior de la fossa del sediment argilós i rogenc amb inclusions de petits carbons que reblia el dipòsit arqueològic⁵. Al dipòsit funerari no s'ha pogut atribuir cap element corresponent a un aixovar o a una ofrena (Asensio *et al.* 2014 129; Pons *et al.* 2012, inèdit; Pons *et al.* 2015 inèdit) (Fig. 3).

Les restes d'un petit infant (UE33038) havien estat col·locades dins la fossa, en posició de decúbit lateral esquerre (costat dret observable) i orientat en l'eix sud-nord, amb el crani al sud. El crani presentava la cara frontolateral dreta; les cames flexionades, el braç esquerre semiflexionat reposant directament sobre la base de la fossa, el braç dret doblegat sobre el tòrax amb l'avantbraç i la mà estirada sota els elements de la cara. El tòrax i la pelvis estaven en contacte amb la base de la fossa, mentre que els ossos de les cames i peus, el braç dret i el crani quedaven en cotes més elevades. En el moment de la seva excavació l'únic sector anatòmic que no es va poder identificar va ser el corresponent a la cintura escapular dreta (clavicula, escàpula i húmer), que es va recuperar posteriorment

5.- Un estudi antracològic encara inèdit ha identificat 14 taxons diferents –*Pinus sp* i *Quercus sp* (37,18%)- en la UE que cobria el nadó, seguits en menor percentatge de les restes de boix, estepa, bruc, olivereta, auró, pollancre, pruner i om, la majoria materials de combustible (estudi inèdit de Clàudia Echenique).

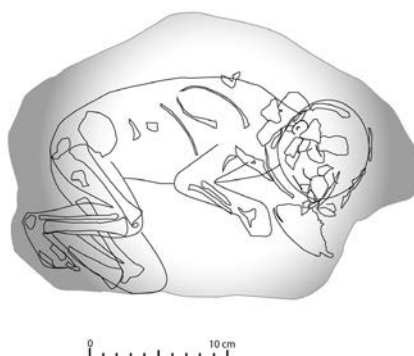

Figura 3. Imatges preses des de l'oest de l'estructura en terra amb l'enterrament infantil. a. Moment de la troballa; b. L'estructura en terra excavada amb la fosseta on es va trobar l'enterrament; c. Detall de l'enterrament en posició decúbit lateral sota costat esquerre.

el sediment de rebliment. Els elements cranials, toràcics i coxals presentaven connexions laxes i petits desplaçaments, mentre que els elements de les cames estaven en connexió estreta per compressió directa del límit nord de la fosseta. A partir d'aquestes observacions es

comprèn que la descomposició del cadàver havia tingut lloc en l'espai buit de la fosseta, potser dins un farcell tèxtil o de pell, però sense una mortalla estreta; així, els mateixos límits de la cavitat havien preservat una part de les connexions esquelètiques (fig. 4).

Figura 4. Recreació de la posició del cos dins la fosseta funerària (font: Bibiana Agustí).

Figura 5. Disposició anatómica de les restes esquelètiques.

MATERIAL I MÈTODE

Per a l'estudi antropològic es van recuperar petits elements dentaris i falanges del sediment del rebliment, que va ésser garbellat amb aigua desionitzada. La resta d'elements esquelètics es va rentar al laboratori amb aigua desionitzada i utilitzant raspall i pinzell de puntes toves. Es van reservar els residus sòlids (sorra, carbons) per a disposar-ne en altres analítiques.

La identificació (Fig. 5) i biometria del conjunt es va fer seguint els protocols habituals per aquest tipus de restes (Bruzek *et al.* 1997) (Agustí/Muriel 2006) (Muriel 2005), registrant la informació en un diagrama de conservació i en fulla Excel per al material dentari i biometria esquelètica (Figs. 6, 7, 8 i 9).

RESULTATS

La preservació esquelètica és del 95%, amb índexs IP1=100, IP2=100, IP3=100, i comprèn tots els elements de l'esquelet, excepte algunes falanges distals de peus i mans i algun dels gèrmens dentaris. Tots els elements es conserven en bon estat, per bé que alguns dels elements metafisaris dels ossos llargs presenten un dels extrems deteriorats (clavícula distal, tibia proximal, fíbula distal) però, en general, tant el teixit compacte com l'esponjós ofereixen bones condicions per a l'observació i estudi, sense cap alteració patològica visible.

Element	Dimensió	costat	mm	Element	Dimensió	costat	mm
Escata hemifrontal	Longitud	dret		Malar	Longitud	dret	22
		esquerre	51			esquerre	22
Escata hemifrontal	Amplada	dret		Malar	Amplada	dret	18,5
		esquerre	46			esquerre	21
Escata parietal	Longitud	dret		Hemimaxil·lar	Longitud		27
		esquerre				Hemimaxil·lar	Amplada
Escata parietal	Amplada	dret					
		esquerre					
Escata temporal	Longitud	dret	30	Porció basilar	Longitud		15,3
		esquerre	30			Porció basilar	Amplada
Escata temporal	Amplada	dret	30	Porció lateral	Longitud	dret	22
		esquerre	30			esquerre	22
Porció petrosa	Longitud	dret	37	Porció lateral	Amplada	dret	16
		esquerre	39				

Figura 6. Biometria dels elements cranials.

Element	Dimensió	costat	mm
Cos hemimandíbula	Longitud	dret	45,5
		esquerre	45,5
Cos hemimandíbula	Alçada	dret	12,5
		esquerre	12,7
Branca hemimandíbula	Alçada	dret	13
		esquerre	13
Branca hemimandíbula	Amplada	dret	16
		esquerre	15,2

Figura 7. Biometria dels elements mandibulars.

ESTIMACIÓ DE L'EDAT

En el càlcul de l'edat d'un individu tan jove es combinen normalment tots els paràmetres útils, tant pel que fa a maduració òssia com dentària. Aquesta pràctica obté les següents consideracions que ens ajuden a ajustar l'estimació de l'edat.

En primer lloc, l'aspecte dels elements ossis correspon a una maduració d'uns 7-10 mesos de vida intrauterina: d'una banda, els tres elements temporals es presenten aïllats i sense haver sinostosat entre ells, en un estadi propi dels 7 mesos; les dimensions dels elements

basilars corresponen a un estadi de 9 mesos; els elements esfenoidals a un estadi de 10 mesos; l'escàpula-clavícula i els elements coxals a un estadi de 9 mesos (Isca 1989).

A partir de la formació dels gèrmens dentaris li correspon un estadi d'edat de nouat (Schour/Massler 1941). Els resultats biomètrics obtenen un estadi d'edat que varia entre els 7,5-8 mesos a partir de la clavícula; entre 9-9,5 mesos a partir de l'ílium i el pubis; entre 9,5-10 mesos a partir de l'escàpula, l'húmer, l'ulna, el fèmur i la tibia; uns 10 mesos a partir del radi, la fibula i l'isqui (Fazekas/Kosa 1978) (Ubelaker 1978).

La talla del cos es calcula mitjançant les fórmules de regressió lineal (Kosa 1989) tal com s'observa a la figura 10, que obté un resultat corresponent a la talla normal o lleugerament superior en el moment de néixer.

L'exercici anterior ens condueix a una estimació de l'edat entorn el moment del naixement o poc després; per tant, es tracta d'un infant que va néixer mort o que va morir entre el moment del naixement i les seves primeres setmanes de vida.

DISCUSSIÓ

La troballa de la UE30038 correspon al segon dipòsit infantil localitzat a Mas Castellar. El primer cas va ser al fons d'una sitja (SJ138) del Camp de Dalt l'any 2002, de cronologia més recent. Es tractava d'un nadó mort a les poques setmanes del naixement (Agustí *et al.* 2008, 122).

Element	costat	Dimensió en mm					
		Long màx	Amp màx	Pm df	Amp ext.prox	Amp ext.dist	Diàmetre cap
Escàpula	dret	33,5	28,5				
	esquerre		29				
Clavícula	dret			12	8,2		
	esquerre	37		12	8,5	7	
Húmer	dret	65		17		15,4	
	esquerre	63,5		18		16	
Radi	dret	51,5		11			
	esquerre	51,7		11			
Ulna	dret	58,4		11,5			
	esquerre	59		11,5			
Fèmur	dret	73		20		19	7,7
	esquerre	73		20		19	7,3
Tíbia	dret	63,6		20	16		
	esquerre	63,2		20	15,6		
Fíbula	dret	63		11			
	esquerre			11			

Figura 8. Biometria dels elements metafisaris dels ossos llargs.

114

Element	costat	Dimensió en mm	
		Long màx	Amp max
Ilium	dret	31,6	34,2
	esquerre	31,5	34
Isqui	dret	19	12,5
	esquerre	18,5	12
Pubis	dret	16,8	10
	esquerre	16,8	8,5
Calcani	dret		
	esquerre	12,7	9
Tal·lus	dret		
	esquerre	10,5	8

Figura 9. Biometria dels elements coxals i ossos curts.

os	long.en cm	long.cos en cm
fèmur	7,3	51,52
tíbia	6,36	50,94
fíbula	6,3	52,49
húmer	6,5	51,16
radi	5,15	51,22
ulna	5,9	50,43
clavícula	3,7	42,95
escàpula	3,35	49,49
ilium	3,16	49,05
isquium	1,9	53,47

Figura 10. Càlcul de la talla corporal segons Kosa.

No es podia parlar en aquella ocasió d'un dipòsit funerari domèstic en el sentit que no es trobava sota el paviment d'una casa, com en els altres jaciments empordanesos, i que, en els nivells d'amortització superior, es van recuperar alguns objectes amb clar contingut simbòlic, com un ast de rostir i una fíbula de ferro, uns astràgals d'ovicàpid

polits, unes agulles de cap de bronze, una mandíbula de bòvid, un vaset ceràmic o un conjunt de fusaioles. Per tant, es va interpretar com un dipòsit funerari acurat i especial.

Encara avui planegen sobre aquest tipus de troballes les mateixes preguntes que es van fer en motiu dels

primers descobriments. Per bé que actualment el debat sobre un possible origen ritual basat en el sacrifici de nadons ha quedat desvirtuada com a interpretació general per la manca d'arguments, en canvi el desequilibri entre el nombre de dipòsits domèstics i les expectatives d'un elevat índex de mortalitat per a les societats antigues no ha estat explicat.

És un fet històric que els progressos científico-mèdics a partir del XVII, accelerats pels descobriments de Jenner i la propagació dels hàbits higiènics de Pasteur, van contribuir de manera determinant en la història demogràfica dels països del primer món. I que aquest moment va convertir-se en un punt d'inflexió que va deixar enrere un llarg període de la humanitat amb una elevada mortalitat infantil (una quarta part dels nens moria abans del primer aniversari) i juvenil (un altre quart entre un i deu anys). En la seva obra monogràfica sobre el tema, Dedet (2008) ens recorda que "el perill de mort per a l'infant és inversament proporcional a la seva edat, de manera que els primers dies de vida són els més difícils del primer any", una percepció que recull de les fonts clàssiques, com les d'Aristòtil qui, al segle IV aC, afina encara més dient que la major part dels infants que moren ho fan abans del setè dia de vida (*Història dels animals* VII, 12, 588a). Entre els quatre estadis dels subadults que Dedet estableix, el del *nounat* –el primer– es considera un estadi de transició en el que l'infant no es reconeix encara dins la societat. El mateix dipòsit en l'àmbit domèstic és coherent amb aquesta valoració i, segons Dedet, la manca evident de mortalla i d'amulets que els protegeixin els manté en aquesta consideració, amb "un tractament funerari reduït al mínim". Tanmateix, segueix existint un dèficit d'evidències funeràries infantils que mantenen obert el debat entorn la significació dels dipòsits localitzats (Chapa 2003).

A l'àrea empordanesa, com a la zona meridional de la Gàl·lia, els casos d'inhumacions perinatals i de la primera infantesa entre el segle IV i el II aC estan vinculats sobretot a aquest àmbit domèstic i es localitzen sota els paviments i a la vora dels murs sovint, però no sempre, anteriors a la seva fonamentació. A l'hora de trobar vincles entre els elements funeraris i el seu entorn físic en l'exercici d'interpretació, les observacions troben obstacles cronològics i estratigràfics que dificulten el discurs. Un exemple és l'associació dels dipòsits infantils amb espais de producció metal·lúrgica, que no sempre està contrastada en el sentit de la coetaneïtat dels dos tipus d'evidències: enterraments domèstics i forns de metall (Agustí *et al.* 2000, 317). No obstant, l'exercici continua a mesura que es succeeixen les troballes. Les diferents manifestacions morfològiques d'aquests dipòsits infantils –sota paviments domèstics tant a l'Illa d'en Reixac i Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Agustí *et al.* 1992), en sitges com al Mas Castellar de Pontós, en espais

de dipòsits culturals relacionats amb el cereals com al Puig de Sant Andreu– i altres manifestacions rituals com la presència de fossetes amb restes faunístiques molt similars als dipòsits d'infants, ens fan pensar en un llenguatge simbòlic que va més enllà del simple dipòsit funerari (Agustí *et al.* 2008, 127), més obert –i de moment més incert– que el que les simples evidències ens transmeten.

D'altra banda, la singularitat del registre de cassoletes amb cendres associades al dipòsit funerari podria tenir un significat ritual que avui per avui queda pendent d'interpretació, però que probablement tindrà referents similars en la literatura arqueològica futura.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AGUSTÍ, B., LLORENS, J.M., LÓPEZ, J., MARTÍN, M.A., MATARÓ, M., TOLEDO, A. 1992, Enterraments domèstics d'individus périnataux dans l'Illa d'en Reixac – Ullastret, Gerone, Espagne, *Anthropologie Préhistorique : résultats et tendances*. Sarrians, 1989, Ed. E.P.A., 67-73.

AGUSTÍ FARJAS, B., MARTÍN ORTEGA, A., PONS BRUN, E. 2008, Dipòsits infantils als poblats ibers empordanesos, *Nasciturus: infans et puerulus. Vobis mater terra. La muerte en la infancia, Quaderns d'Arqueologia i Prehistòria de Castelló*, SIAP, Diputació de Castelló, 117-141.

AGUSTÍ, B., MURIEL, S. 2006, Paleoantropologia i arqueologia funerària. La recuperació de les restes humanes i l'estudi antropològic, *I Congrés d'Analítiques aplicades a l'Arqueologia*, Igualada 2005, 141-156.

ASENSIO, D., PONS, E. 2015, Características, evolución y particularidades del poblamiento indígena en el área de colonización griega del Ampurdán. El caso del Mas Castellar de Pontós (siglos VII-III aC), *in Contactes et acculturations Méditerranée occidentale*, Hommages à Michel Bats, Actes du Colloque de Hyères 2011, *Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine* 15, 219-227.

ASENSIO, D., JORNET, R., MORER, J., PONS, E. 2014, El complex arqueològic del jaciment ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Les Campanyes 2012-2013, *XII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Besalú, juny 2014, 127-136.

BRUZEK, J., SELLIER, P., TILLIER, A.M. 1997, Variabilité et incertitude de l'estimation de l'âge des non-adultes: le cas des individus morts en période périnatale, *in* Buchet, L. (ed.), *L'enfant, son corps, son histoire. Actes des VII Journées Anthropologiques de Valbonne* (1994), ed. APDCA, 187-200.

CHAPA, T. 2003, La percepción de la infancia en el mundo ibérico, *Trabajos de Prehistoria* 60 (1), Madrid, 115-131.

- DEDET, B. 2008, *Les enfants dans la société protohistorique. L'exemple du sud de la France*, Collection de l'École Française de Roma 396.
- FAZEKAS, I.G., KOSA, F. 1978, *Forensic fetal osteology*. Akademiai Kiado, Budapest.
- GINOUVÈS, R. 1998, *Dictionnaire méthodique de l'Architecture grecque et romaine. III Espaces architecturaux, Bâtiments et ensemble*, École Française d'Athènes-École Française de Rome 84.
- ISCAN, M.Y. *Age markers in the human skeleton*, Charles C. Thomas ed., Springfield.
- KOSA, F. 1989, Age estimation from the fetal skeleton, in Iscan, M.Y. *Age markers in the human skeleton*, Charles C. Thomas ed., Springfield, 21-54.
- MEINDL, R.S.; LOVEJOY, C.O. 1989, Age changes in the pelvis: Implications for paleodemography, in Iscan, M.Y. (ed.), *Age markers in the human skeleton*, ed. Charles C. Thomas, 137-168.
- MURIEL, S. 2005, Les inhumations infantiles als poblats ibèrics: metodologia pel registre, anàlisi i interpretació, *Revista de la Fundació Privada Catalana per a l'Arqueologia Ibèrica* 1, 185-208.
- MURIEL ORTIZ, S. 2006, Un enterrament infantil al jaciment ibèric dels Estinclells (Verdú, Urgell), *Urtx* 19, 41-67.
- PONS, E., ASENSIO, D., FUERTES, M. 2016, Casas, sociedad y economía en el oppidum de Mas Castellar de Pontós-Empordà (425-350 a.C.). Poblamiento y conflicto en el entorno de la colonia griega de Emporion, in de Chazelles, Cl.-A., Schwaller, M. *Vie quotidienne, tombes et symboles des sociétés protohistoriques de Méditerranée nord-occidentale. Mélanges offerts à Bernard Dedet, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne*, Hors série n° 7, 17-44.
- PONS et al. 2012 (inèdit), *La Campanya d'excavació de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà)*, Informe arqueològic, SS.TT. de Girona.
- PONS et al. 2015 (inèdit), *Memòria d'Excavacions Arqueològiques 2010-2012. Mas Castellar-Pontós (Alt Empordà)*, vol. I, SS.TT. de Girona.
- SCHOUR, I., MASSLER, M. 1941, Development of human dentition, *J. Am. Dent. Assoc.* 20, 379-427.
- UBELAKER, D.H. 1978, *Human Skeletal Remains. Excavations, Analysis, Interpretation*, 2, Washington.